

Оксана Обметко

**Влияние сословного фактора на деятельность украинских земств
в последней четверти XIX в.**

В статье описано проблему сословно-национального представительства депутатов в земских учреждениях Украины. Дан анализ основных тенденций формирования губернских и уездных управ.

Ключевые слова: *социальный, класс, земство, представительство, депутаты.*

Oksana Obmetko

Effects of the social-class factors on activities of Ukrainian zemstvo in the last quarter of 19th century

The article describes a problem of the national-class representation of the deputies in the zemstvo-institutions of Ukraine. The analysis was made for major trends of regional and district administrations establishment.

Key words: social, class, zemstvo, representation, deputies.

УДК 94(477.6):35.071.5

Віктор Шабельніков (м. Донецьк)

УТВОРЕННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ (1932 – ЧЕРВЕНЬ 1941 рр.)

У статті досліджується процес утворення і функціонування Донецької області як одного із економічно розвинених регіонів України, її особливості, зміна внутрішнього територіального поділу і місцевої системи управління у 1932-1941 роках.

Ключові слова: *регіон, район, округ, система управління, адміністративно-територіальний поділ, населений пункт, органи влади.*

Знищення старої, дореволюційної держави, та її апарату в процесі Жовтневого перевороту 1917 року неминує вело до скасування застарілого адміністративно-територіального поділу (АТП), який з точки зору більшовиків був пристосований до експлуататорських цілей і завдань буржуазно-поміщицької держави. Тому перед радянською країною постали питання про зміцнення влади рад на місцях, створення державного апарату, розвиток продуктивних сил.

Старий АТП зовсім не враховував економіки великих і багатих регіонів, їх географічних особливостей, національного

складу і не відповідає новим потребам господарського і культурного будівництва.

Одним із перших кроків по удосконаленню керівництва політичним і господарським життям, здійсненню нового районування країни стало вирішення питання про виділення Донбасу в єдиний адміністративно-територіальний і економічний регіон – Донецьку область.

Необхідно зауважити, що в сучасний період в історичній літературі проблема створення Донецької області ґрунтовно і комплексно не розглядалася. Вона не стала предметом спеціального фундаментального дослідження. Лише в деяких наукових працях зустрічаються

коротенькі повідомлення і статті¹, в яких розглядаються ті чи інші аспекти адміністративно-територіального поділу Донбасу і дуже мало уваги приділяється сутності і ролі обласної ланки. З огляду на стан наукового дослідження даної проблеми ставиться мета звернути увагу вчених, політиків, державних працівників на зміст і особливості утворення Донецької області, зміну її територіальних меж, конфігурації, головні наслідки цього реформування у 1930-х роках, що може мати практичне значення при вирішенні сучасних проблем АТУ України.

Наприкінці 1920-х років партія більшовиків взяла курс на побудову соціалізму в СРСР. Вона скасувала нову економічну політику і продовжувала прискорено здійснювати соціально-економічні і політичні перетворення, які часто називають «другою революцією». Одночасно відбувалося нарощування суворого централізму й одноосібної влади в країні.

Завдання подальшого розвитку України вимагали реконструкції народного господарства на базі вдосконалення керівництва економікою, сільським господарством, культурним будівництвом, більш повного врахування соціально-економічних особливостей окремих регіонів. У таких умовах діяльність існуючих районів ще більше ускладнювалась. З одного боку, зростаючою масштабністю завдань, з другого, – тим, що територія районів не збігалася з регіональною господарською специфікою. В умовах ускладнення народно-господарських зв'язків ця специфіка повинна була враховуватись значно повніше.

Подальше укрупнення районів з тим, щоб вони були більш повноцінними в господарському відношенні, було недоцільним. Це могло призвести до порушення зв'язків між ланками адміністративно-територіальної системи всередині, а також з центром, призвести до втрати зв'язку районного апарату з населенням.

На відміну від РСФРР в Україні не існувало обласного поділу, а центральні органи не змогли забезпечити достатньо ефективне керівництво величезною кількістю районів. В результаті двоступенева система управління (центр-район) призвела до послаблення принципу централізації в керівництві республікою.

Незручності відчуло на собі й населення, яке, не знаходячи вирішення багатьох своїх питань у районі, вимушено було звертатися безпосередньо до центру.

Позбавитись величезного розриву, що існував з 1930 року між центром і районом,

можна було лише шляхом створення обласної ланки поділу на зразок РСФРР. Влада вважала, що ця ланка АТП повинна була забезпечувати зв'язок низових структур з центром і, в той же час, об'єднувати, координувати і спрямовувати діяльність районів та сільських рад, враховуючи місцеві особливості районів та колгоспів.

9 лютого 1932 року на IV позачерговій сесії ВУЦВК XII скликання було ухвалено рішення «Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР»², в якому визнавалася недоцільність подальшого побільшення районів, і в зв'язку з цим зазначалося, що області в Українській СРР створюються з метою забезпечення успішного виконання величезних завдань 1932 року та другої п'ятирічки, посилення конкретного оперативно-господарського керівництва всіма галузями народного господарства й культурного будівництва стосовно до економічних та виробничих умов районів України. Сесія ВУЦВК постановила: утворити на території УСРР п'ять областей: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську, Одеську. Це означало, що в республіці створювалася нова система управління за принципом: центр-область-район.

Крім п'яти областей, до складу УСРР входили Молдавська АСРР і 17 промислових районів Донбасу, які підлягали безпосередньо центру республіки.

Незабаром, 2 липня 1932 року, ВУЦВК прийняв постанову «Про утворення Донецької області в Донбасі»³, центром якої спершу було визначено м. Бахмут (Артемівськ). Восени 1932 року обласним центром було визначено місто Сталіно (з 1961 р. – Донецьк). До складу Донецької області увійшли – Артемівська, Ворошилівська, Горлівська, Кадіївська, Краснолуцька, Луганська, Макіївська, Маріупольська, Риківська, Сталінська міськради; Гришинський, Лисичанський. Ровеньківський. Сорокінський, Чистяківський райони; 13 районів Харківської області – Біловодський, Білолуцький, Верхньо-Теплянський, Лиманський, Марківський, Міловський, Ново-Айдарський, Ново-Псковський, Рубіжанський, Сватівський, Слов'янський, Старобільський, Троїцький; 5 районів Дніпропетровської області – Велико-Янісольський, Волновахський, Старо-Каранський, Старо-Керменчуцький, Старо-Миколаївський⁴. Таким чином, Донецька область у складі 10 міських рад та 23 районів, охоплювала в основному територію сучасних

Донецької і Луганської областей. Вона відрізнялась серед інших областей УСРР великим рівнем індустріалізації з провідною галуззю – кам'яновугільною промисловістю, посиленими темпами розвитку металургії, важкого машинобудування, електроенергетики.

З прийняттям Конституції УРСР 1937 року розпочалася друга фаза в регулюванні обласного поділу України. В Конституції наводився перелік областей України, що охоплював Вінницьку, Дніпропетровську, Донецьку, Київську, Одеську, Харківську і Чернігівську області⁵.

Протягом 1937 – першої половини 1939 року приймаються рішення про створення з ряду округів і за рахунок великих за площею областей дев'яти нових областей. Державна політика в той період нашої історії у сфері територіальної організації ґрунтувалась на ідеї «розукрупнення». Вона зумовлювалась потребою не стільки розширення відносної самостійності суб'єктів, скільки створення системи забезпечення виконання рішень «центру» на місцях.

Після утворення у 1937 році чотирьох нових областей: Полтавської, Миколаївської, Кам'янець-Подільської і Житомирської Донецька область стала найбільшою в Україні. Зі 100 виборчих округів, утворених напередодні всесоюзних виборів 11 жовтня 1937 року, в її межах було утворено аж 16 виборчих округів для виборів депутатів Верховної Ради СРСР.

Партійні і радянські органи прийшли до висновку, що велика територія Донецької області створювала додаткові труднощі у забезпеченні керівництва соціально-економічним розвитком регіону, а тому потребує поділу на дві самостійні адміністративні одиниці.

3 червня 1938 року згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР Донецька область була поділена на дві: Сталінську і Ворошиловградську (з 1990 р. – Луганська). Старобільський округ, як самостійну одиницю, було скасовано⁶. На той час кількість адміністративно-територіальних одиниць Донбасу значно збільшилась і складала 1011 проти 731 у 1932 році.

Дані, наведені в таблиці, свідчать, що за 6 років після утворення Донецької області в складі сучасних Донецької і Луганської областей кількість міст обласного і районного підпорядкування зросла відповідно у 1,2 і 2,5 рази, у 2,1 рази збільшилася кількість сільських районів, 1,2 рази – сільрад, 2,7 рази – селищ міського типу. Це свідчить про те, що влада приділяла велику увагу питанням упорядкування адміністративного поділу з метою об'єднання в першу чергу в одне ціле вугільних районів, створення розвинутої структури сільських районів і сільрад для забезпечення промислових центрів продовольством і сировиною.

На думку багатьох вчених адміністративне розмежування частин єдиного економічного організму не сприяло соціально-економічному розвитку цього краю. Наукового обґрунтування доцільності його розмежування не було тоді і немає сьогодні.

Займаючи значну територію вугільного та металургійного Донбасу Сталінська область навіть в умовах розмежування відігравала важливу роль у створенні міцної індустріальної бази країни. В останньому довоєнному році промисловість області давала 29,3% загальносоюзного видобутку вугілля, 29,2% – чавуну, 22,7% – сталі і прокату.

Таблиця

Порівняльна кількість одиниць АТП по областям Донбасу на момент їх створення⁷

Найменування областей	Найменування обласних центрів	Рік утворення	Розмір території (в тис. кв. км.)	Кількість адміністративних одиниць				
				міст обласного підпорядкування	міст районного підпорядкування	сільських районів	сільрад	селищ міського типу
Донецька	Бахмут-Сталіно	02.07.1932	53,2	12	13	23	620	63
Сталінська	Сталіно	03.06.1938	26,5	10	16	22	356	94
Ворошиловградська	Ворошиловград	03.06.1938	26,7	4	16	27	374	79

У зв'язку з поширенням індустріалізації швидкими темпами зростала кількість міст і селищ міського типу. Бурхливий розвиток важкої промисловості впливав не тільки на зайнятість і політичну свідомість українців, а й на їхнє розселення, незворотній потік людей із села в місто. За переписом 1939 року населення Сталінської області становило понад 3 млн. осіб, що майже в 2 рази більше, ніж у 1926 році, причому в міському середовищі перебував один із кожних п'яти жителів Донбасу, а у 1939 році – три із чотирьох⁸.

Міста дуже швидко розросталися. На території сучасної Донецької області, наприклад, до революції було тільки 4 міста: Бахмут, Слов'янськ, Маріуполь та Юзівка. З того часу до 1939 року на географічній карті з'явилися такі нові міста, як Макіївка, Єнакієве, Горлівка, Краматорськ, Чистякове, Костянтинівна, Дебальцеве, Дзержинськ, Дружківка, Красноармійськ, Сніжне, Харцизьк.

Продовжувалося перейменування населених пунктів. У 1934-1936 роках рішеннями Президії ВУЦВК Гришинський район Донецької області було перейменовано в Постишевський, Остгеймський – в Тельманівський, а м. Єнакієве – в м. Орджонікідзе⁹.

Проте, процес змін назв населених пунктів в республіці набув настільки широкого розмаху, що ЦВК СРСР 27 травня 1936 року видав постанову про припинення перейменувань міст, районних центрів, містечок. Після цієї постанови масові зміни назв адміністративних одиниць тимчасово припинилися. Однак були й винятки. Вони пов'язані з тим, що у період політичних репресій їх жертвами стали численні діячі комуністичної партії і радянської держави, на честь яких ще зовсім недавно перейменовували населені пункти. Тепер їх імена намагалися усунути з географічної карти. Так, наприклад, постановою Донецького облвиконкому від 4 березня 1938 року м. Постишево і Постишевський район були перейменовані в м. Красноармійськ і Красноармійський район відповідно¹⁰.

У другій половині 1930-х років в результаті значного розширення території міст місцеві органи влади підняли питання про утворення міських районних рад. Президія ЦВК УРСР 2 вересня 1937 року задовольнила клопотання Донецького обласного виконавчого комітету про утворення в містах Сталіно та Луганську міських районних рад, а у 1938 році міські районні ради з'явилися в Макіївці, у 1939 році –

в Маріуполі, а у 1941 році – Горлівці¹¹, що було пов'язане з зростанням чисельності населення.

Особливо швидко зростала чисельність обласного міста Сталіно, де було багато промислових підприємств, які стали привабливими для сільського населення, яке активно поповнювало чисельність індустріальних робітників. Тільки з 1926 по 1939 рік кількість жителів міста зросла з 106 до 466 тисяч¹², тобто більш ніж у 4 рази.

Важливе значення в системі АТУ мали міста обласного підпорядкування. Їх відносять до середньої ланки. Критеріями для виділення міст до обласного підпорядкування було окрім чисельності населення (понад 50 тис. осіб) рівень розвитку промисловості, комунального господарства, ознаки економічного та культурного центру для навколишніх населених пунктів.

Мережа таких міст розвивалась динамічно. Якщо у 1932 році на території сучасного Донбасу нараховувалося 12 міст, то у 1939 році – 14. Їх географія і промисловий потенціал вдало вписувався в систему управління, сприяв зміцненню обласної ланки, покращенню керованості регіоном, розвитку самих міст, вирішенню соціально-економічних питань.

В Сталінській області у 1941 році нараховувалося 10 таких міст, в той час як у 21 області України кількість міст обласного підпорядкування не перевищувала п'яти. Питомо вага міського населення Сталінської області складала 60%¹³.

У довоєнний період сформувалась також досить численна мережа міст і селищ районного підпорядкування. Кількість міст цієї ланки у 1941 році досягла 18¹⁴. Однак такі міста не мали значного економічного і соціально-культурного потенціалу і слабо впливали на розвиток навколишніх сільських територій.

Перетворення обласного АТП викликали зміни в системі сільського районування, сприяли створенню ефективної моделі району. Після виділення Сталінської області до червня 1941 року облвиконком з метою поліпшення керівництва сільським господарством створив Дебальцевський, Ямський і Дружківський райони, організував їх виконкоми, підпорядкував 37 сільрад діючим і новоствореним районам¹⁵.

Для політичного керівництва все виразніше поставала потреба міцної державної влади. Тому важливе значення приділялось мобілізації найширших мас населення на активну участь у формуванні і діяльності рад,

які повинні були обслуговувати режим. У виборах до Верховної Ради УРСР у 1938 році брало участь 99,6% громадян, а у 1939 році до місцевих рад в Сталінській області було обрано 15503 особи, у їх числі 45,4% комуністів¹⁶.

Можна лише погодитися з відомим правознавцем І. Зайцем, який вважає, що економіка Сталінської області, її політичне життя постійно перебували у зоні підвищеної уваги з боку «центру». Складається враження, що

вона була однією з тих областей, які у процесі радянського державного будівництва вважались базовими¹⁷.

З часу утворення Сталінської і Ворошиловградської областей адміністративно-територіальний поділ Донбасу істотно змінився і в основному стабілізувався. Визначені на той час кордони цих областей з незначними змінами існують до сьогодні.

Джерела та література

- 1 Богінська І.В. Зміни в адміністративно-територіальному поділі Донбасу в 1920-1930-і роки. – Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 18. – Київ-Донецьк, 2001. – С.142-146; Лихолобова З.Г. Тоталітарний режим та політичні репресії у другій половині 1930-х років (Переважно на матеріалах Донецького регіона). Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 280 с.; Шабельников В.І. Зміни в адміністративно-територіальному поділі Донбасу у 1917-1930-х рр. // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 17/18. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – С.141-152.
- 2 Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ УРСР). – 1932. – №5. – Ст. 28. – С. 41-43.
- 3 Державний архів Донецької області (ДАДО), ф.р.-2109, оп.1, спр.310, арк.1-2.
- 4 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.10, спр.1502, арк.12.
- 5 Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – <http://gska2rada.gov.ua>.
- 6 Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1938. – №126. – 4 червня.
- 7 ЗУ УРСР, 1932. – №5. – Ст.28. – С.41-43; Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1938. – №126. – 4 червня; Історія міст і сіл УРСР. В 26 т. – Донецька область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1970. – С.44; Історія міст і сіл УРСР. В 26 т. – Луганська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1968. – С.41.
- 8 Історія міст і сіл УРСР. В 26 т. – Донецька область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1970. – С.49.
- 9 ДАДО, фонд мікрофільмов, №1503-1504; Социалистический Донбасс. – 1936. – 28 мая.
- 10 ДАДО, ф.р.-2794, оп.2, спр.13, арк.158.
- 11 ЦДАВО України, ф.1, оп.16, спр.1, арк.26; спр.6, арк.70; ДАДО, ф.р.-2794, оп.1, спр.19, арк.141, спр.34, арк.6.
- 12 Енциклопедія українознавства. – Львів: Молоде життя, 1996. – Т.5. – С.1607.
- 13 Книга о Донбассе. – Донецк: Донбасс, 1977. – С.83.
- 14 История административно-территориального деления Донецкой области 1919-2000 гг. Сборник документов и материалов. – Донецк: Донеччина, 2001. – С.89-90, 93, 95.
- 15 ДАДО, ф.р.-2794, оп.1, спр.5, арк.61; спр.15, арк.95-96; спр.1622, арк.55.
- 16 ДАДО, в.326, оп.1, спр.9, арк.87-88.
- 17 Зяць І. Обласний поділ в Україні: етапи та тенденції розвитку // Право України. – 1999. – №9. – С.111.

Виктор Шабельников

Создание Донецкой области и ее административно-территориальное устройство (1932-июнь 1941 гг.)

В статье исследуется процесс создания и функционирования Донецкой области как одного из экономически развитых регионов Украины, ее особенности, изменение внутреннего территориального деления и местной системы управления в 1932-1941 годах.

Ключевые слова: регион, район, округ, город, система управления, административно-территориальное деление, населенный пункт, органы власти.

Viktor Shabelnikov

Donetsk area's formation and its administrative-territorial division (1932-1941, June)

Process of creation and functioning of Donetsk area as one of leading economically developed of Ukraine, its features, change of internal territorial division and local administrative-control system in 1932-1941 are highlighted in the article.

Key words: administrative-territorial division, administration, district, county, area, the village council, region, organs of power, settlement.

УДК ТЗ(4УКР33)62-5

Юрій Сорока (м. Київ)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ВОЛИНІ У 1943 РОКУ

У статті розглядаються трагічні події на Волині у 1943 року.

Ключові слова: Волинь, поляки, українці, окупанти, партизани, конфлікт.

Серед драматичних сторінок Другої світової війни окреме місце посідає польсько-українське військово-політичне протиборство на Волині весною і влітку 1943 р., витоки якого сягають далеких часів, випливають з діаметрально протилежних цілей польського державно-колоніального і українського національно-визвольного рухів у 20-30 роках ХХ століття. Проблема українсько-польських відносин у роки війни є однією з найбільш дискутованих як в українській, так і в польській історіографіях. Той факт, що українські історики¹ події на Волині 1943 р. подають як волинську трагедію, а польські² – послуговуються терміном волинська різанина, свідчить про полярність поглядів на дану проблему. Разом з тим дискусії навколо причин та наслідків польсько-українського протистояння, які велися останні роки в рамках серійного Міжнародного наукового семінару “Україна-Польща: важкі питання”, дозволили дещо зблизити спільні висновки по оцінці цих трагічних подій³.

З початком Другої світової війни вузол назрілих і нерозв’язаних польсько-україн-

ських відносин став розмінною картою двох агресивних держав – Німеччини і СРСР. Приєднавши у 1939 р. безпосередньо до Рейху деякі північні і північно-західні польські території, на решті центральної Польщі декретом від 12 квітня 1939 р. Гітлер утворив Генеральне губернаторство – різновид колоніальної території, куди увійшли також етнічні українські землі. Вже сам факт штучного поділу українських територій викликав однозначно негативну реакцію українства. З метою створення видимості “підтримки” українців коштом поляків, виконуючи роль “спостерігача і арбітра”, німецькі власті дозволили українцям зайняти землі поляків, виселених з прикордонної смуги, єврейські будівлі, підприємства, магазини, створювали для них кращі умови шкільництва. З числа українців комплектувалися низові органи адміністративного управління, допоміжна поліція, відділи охорони підприємств та інших важливих об’єктів.

Одночасно в новоприєднаних західних областях радянська влада поряд з українізацією освіти, культури, створенням адміністративного апарату, націоналізацією земель і нерухо-